

Пріцак Омелян Йосипович (1919–2006). 29 травня 2006 року в Сполучених Штатах Америки у м. Бостоні упокоївся один з найоригінальніших й найзнаніших у західному світі українських істориків Омелян Йосипович Пріцак. Він народився у с. Луці на Самбірщині (тепер Польща) 7 квітня 1919 р., якраз у часи, коли ці території контролювала Західно-Українська Народна Республіка. Батько загинув як вояк УГА в українсько-польській війні; мати побралася з вітчизном-поляком О. Пріцак виховувався як поляк і лише випадково відкрив для себе, що він українець, коли вивчав свою метрику про народження.

Це було перше джерелознавче дослідження історика-початківця, яке визначило його майбутнє і світоглядні орієнтири на подальше життя. Він учився у Львівському університеті, обравши за спеціалізацію орієнталістику. Його професорами були польські вчені. Українську історію він вивчав самотужки, співпрацюючи зі студентською лавою з Науковим Товариством ім. Т. Шевченка під керівництвом Івана Крип'якевича.

Перші самостійні наукові публікації О. Пріцака стосувалися постаті Івана Мазепи. Його розвідка про цього гетьмана була надрукована у 1938 р. у відомому двотомнику присвяченому І. Мазепі, що вийшов у Варшаві в Українському Науковому Інституті. О. Пріцак збирав наукову бібліографію про найвидатнішу постать української історії за період з кінця XVII до початку XIX ст. і, коли наступив “золотий вересень”, просто душно звернувся до київського професора мазепознавця Олександра Оглоблина з проханням заповнити прогалини в цій бібліографії. У 1939 р. в добу перемоги російської імперської схеми в історіографії сама ідея збирання літератури про “зрадника українського народу” була тяжким криміналом і підставою для арешту та знищення.

У 1939 р. О. Пріцак вступає в аспірантуру при АН УРСР із сходинкової проблематики до видатного орієнталіста академіка Агатангела Кримського. Саме І. Крип'якевича та А. Кримського Омелян Йосипович пізніше назве своїми вчителями.

Незабаром почалася Друга світова війна і О. Пріцака забирають до Червоної армії. Проте воювати довго йому не довелося, у перших боях його частина опинилася в оточенні й Омелян Йосипович потрапляє у полон. Його незабаром звільняють (він у спогадах пише, що втік з полону), і після перебування у Львові й Києві О. Пріцак продовжує свої орієнталістичні студії в Берлінському університеті.

Після війни він професорує в кількох німецьких університетах, зокрема в Берліні і Геттінгені, редагує спеціалізований журнал з алтайістики. Тоді він став провідним фахівцем у світі з історії і мовознавства народів Центральної Азії; з 1958 по 1965 рр. був президентом Міжнародного товариства з вивчення мов, культури та історії угро-фінських та алтайських народів, редагував спеціалізований журнал “Ural-Altische Jahrbücher”. У 1960-х рр. Омелян Пріцак приїздить до США, викладає в Гарвардському університеті, стає промотором ідеї створення при найпрестижнішому університеті США Українського наукового інституту і втілює її в життя. Він очолює кафедру української історії ім. М. Грушевського. На період 1970-х рр. припадає розквіт професорської й науково-організаційної діяльності О. Пріцака. Він засновує кілька археографічних серій у Гарварді, розпочинає видавати пам'ятки старого українського писемства середньовічної доби. Ці видання відразу поставили О. Пріцака поруч із класиками українського джерелознавства В. Антоновичем, М. Костомаровим і М. Грушевським. Англійською мовою почав виходити один з кращих українознавчих журналів “Harvard Ukrainian Studies”. При Гарвардському університеті О. Пріцак виховав плеяду блискучих україністів-істориків і літературознавців—О. Субтельного, Г. Грабовича, З. Когута, Ф. Сисина, В. Остап-

чука, Б. Гудзяка, О. Андрієвську та ін., які й сьогодні на найвищому рівні представляють українську гуманітаристику у світі. Найвідомішими працями О. Пріцака стали “The Origin of Rus” (1981) і український аналог “Походження Русі”, т. 1–2 (1997, 2003).

Із здобуттям Україною незалежності О. Пріцак вертається на рідну землю. Уже широко знаний історик іде на Батьківщину із місією перенести на збільшовизований матірний ґрунт кращі традиції національної і світової історіографії. Свою кипучу енергію і досвід він намагається застосувати на рідній землі. Можливо, в сучасних умовах він зміг би більше зробити. Але й тоді, на початку 1990-х, він устиг чимало. У 1990 р. його обирають іноземним дійсним членом НАНУ. Завдяки активній позиції О. Пріцака було відновлено, а радше наново створено Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАНУ (директорував у 1991–1998 рр.), відроджено науковий журнал “Східний світ”, де він був головним редактором Співпрацюючи з Інститутом археології та джерелознавства ім. М. Грушевського О. Пріцак узяв участь у перевиданні десяти томів “Історії України-Руси” М. Грушевського написав до нього цікаву вступну статтю, видав брошуркою книжку про Т. Шевченка – українського пророка. У Київському університеті ім. Т. Шевченка з його подачі було засновано кафедру історіософії – першу в Україні інституцію, що мала пропагувати концептуалістичний погляд на нашу минувшину її інтелектуальне життя й громадсько-політичну думку О. Пріцак навіть читав лекції з історіософії, однак лектором він був не дуже сильним, говорив тихо з помітним діаспорним акцентом, а головне – студентам бракувало знань і ерудиції щоб ці лекції сприйняти.

Омелян Йосипович був надзвичайно компанійською відкритою, демократичною людиною, без жодної зарозумілості й пихатості. Він однаково щиро й приязно спілкувався з академіком і аспірантом, усміхнене добре лице ніби підбадьорювало співрозмовника, заохочувало до сміливішого спілкування. Пригадую, коли мені довелося брати у нього інтерв’ю для “Старожитностей”¹, Омелян Йосипович запросив мене до себе на київське помешкання на початку вулиці Богомольця і там поміж невимушеними відповідями на запитання показував десятки олійних полотен сучасних українських художників, куплених на Андріївському узвозі, розповідав цікаві моменти із власної біографії, сам запитував про різні речі. Він умів не лише розповідати, а й слухати співбесідника. Адже його завжди цікавила людина – попри “кабінетність” своїх наукових інтересів він не був кабінетним ученим.

За кілька років, проведених в Україні, Омелян Йосипович устиг виступити опонентом на кількох захистах дисертацій. О. Пріцак був надзвичайним ерудитом і жодна проблема української історії не проходила повз його увагу. Він мав свою точку зору з будь-якого питання української історії, байдуже, якого періоду воно стосувалося.

Омелян Йосипович збирався перевозити в Україну свою орієнталістичну бібліотеку, яка вважалася однією з найдібраних у світі. Коли з ним в Інститут сходознавства працював інший визначний український сходознавець-тюрколог Віктор Остапчук, нині професор Торонтського університету ця бібліотека була одним з головних чинників його вибору праці у Києві. Але не так сталося, як гадалося: нестерпні економічні умови середини 1990-х змусили О. Пріцака (і не лише його) повернутися до Америки. По ньому лишився в Україні, можливо, останній учень Олександр Галенко. Справу досліджень з історіософії продовжив інший український історик, який також вважає себе учнем О. Пріцака, – Володимир Потульніцький. Сьогодні вирішено питання про перевезення до Києва його бібліотеки й архіву. Зберігатися вони мають у Києво-Могилянській академії.

¹ *Пріцак О. Як “вибухла” Україна/ Інтерв’ю та інформаційний вріз про автора І. Гирича // Старожитності – 1992. – Ч. 9 (25). – С. 1, 4–5.*

Це, так би мовити, зовнішні риси біографії вченого. Про них докладніше можна прочитати в низці видань². Тут же при нагоді хотілося б тезово зазначити ті магістральні думки Омеляна Пріцака стосовно української історії, які зробили його ім'я знаковим для нашої історіографії.

О. Пріцак в українській історіографії належить до когорти істориків, які дотримувалися орієнтальної версії походження України-Русі. Але, на відміну від А. Кримського та В. Пархоменка, Омелян Йосипович свою хозарську теорію походження давньоукраїнської державності фундаментально обґрунтував у капітальній монографії «Походження Русі?», використавши колосальну кількість світової літератури та джерел. Попри декларування себе продовжувачем школи М. Грушевського він відійшов від однієї з ключових його думок про автохтонність давньоукраїнської державності, її слов'янські корені. О. Пріцак дотримувався думки про постання держав у всіх периферійних зонах на околицях цивілізованої ойкумени у результаті залучення їх до сфер впливу вже існуючих державних утворень. Так, на Русі поява держави – це результат дії двох чинників: Хозарської держави і норманських дружин. Хозарія була постачальником на близько-східні і середземноморські ринки рабів, які їй, у свою чергу, постачали нормани-русь з територій Наддніпрянщини. Отже, для О. Пріцака, на відміну від М. Грушевського і більшості українських істориків початку ХХ ст., етнічний принцип не відігравав переважної ролі.

Це дало привід низці істориків, які дотримувалися традиційної схеми ранньої середньовічної історії України, звинуватити О. Пріцака в «непатріотичності». Насправді, як здається, це надумана теза. О. Пріцак запропонував нову модерну модель давньоукраїнської історії, яка, по-перше, вписувала Україну у світову історію першого тисячоліття н. е.; по-друге, – ставила питання появи державності не від етнічних, а від елітних чинників, що також відповідало світовим підходам до цих проблем у західних історіографіях. Однак можна констатувати що трактування перших століть історії Русі О. Пріцаком радше викликало негативну, ніж позитивну реакцію у наукових колах, спричинивши критичні відгуки як з боку українських діаспорних вчених, так і з боку фахівців американської і західноєвропейських історіографій. Останні, думається, реагували так на появу книжки О. Пріцака, бо тоді все ще перебували під впливом російської історіографії (від якого не звільнилися зрештою й досі).

Модель О. Пріцака вдало поєднує т. зв. норманську теорію з хозарською і намагається знайти спільну точку з автохтонними теоріями походження давньоукраїнської державності. Принаймні варто визнати конструкт О. Пріцака дуже цікавим і цінним інтелектуальним внеском у скарбницю національної історіософської думки.

О. Пріцак належав до державницької школи в українській історіографії. У 1960-х рр. він тримався вже застарілих на той час поглядів засновників цієї школи В. Липинського і С. Томашівського початку 1920-х рр. на націонал-демократичну історіографію персоналізованого постаттю М. Грушевського. На століття уродин М. Грушевського О. Пріцак не лише кидає на адресу найбільшого українського історика тяжкий закид щодо його т. зв. бездержавності, а й звинувачує його у загибелі національної історіографії

² Див., наприклад: *Hajda L. A. Omeljan Pritsak: A Biographical Sketch* // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1979/1980. – Vol. II–IV. – P. 1–6; [Галенко О.] Омелян Пріцак // *Український історичний журнал*. – 2006. – № 4. – С. 225–227; Гудзяк Б. Про Вчителя // *Критика*. – 2006. – № 12. – С. 17–20; *Грабович Г.* Пам'яті Омеляна Пріцака // Там само. – С. 19–21; *Галенко О.* Повернення Анахарсиса // Там само. – С. 15–16; *Портнов А.* Омелян Пріцак – історик модерної України // *Україна модерна*. – К., 2007. – Ч. 12 (1). – С. 137–148.

за часів визвольних змагань 1917–1920 рр.³ За чверть століття він набагато зваженіше оцінить М. Грушевського у передмові до першого тому “Історії України-Руси”.

Чи помінявся погляд О. Пріцака на новітню національну історіографію, чи просто суспільні обставини змусили його скорегувати свої думки? Важко про це казати, поки не маємо доступу до його архівів. Зрозуміло одне – як людина громадська, що вболіває за долю України, її народу і держави, Омелян Йосипович намагався бути на хвилі сучасного політичного моменту. Це є річчю природною. Коли він в еміграційному середовищі збирав кошти на Український інститут у Гарварді, то змушений був зважати на панівну опінію стосовно причин поразки Української революції початку ХХ ст. й, зокрема, по статті М. Грушевського

О. Пріцак залишив для нас величезну творчу спадщину, розробляти яку не під силу одному інституту. Вчений об’єднував у собі кілька соціогуманітарних напрямків знань. Сподіваємося, роль і значення цієї видатної постаті української історіографії в усій повноті розкриються в недалекому майбутньому після вивчення його творів, дослідження його архіву, студювання епістолярної спадщини і щоденникових записів.

Ігор Гирич (Київ)

³ Докладніше про статтю 1966 р. в “Листах до приятелів” див.: *Гирич І.* Знакова стаття Омеляна Пріцака // Україна модерна. – 2007. – Ч. 12 (1). – С. 149–169.

Фізер Іван Михайлович (1925–2007). 28 серпня 2007 р. пішов із життя Іван Михайлович Фізер, професор Ратгерського університету почесний професор Національного університету “Києво-Могилянська академія”, ініціатор утворення AAASS (American Association for the Advancement of Slavic Studies) і перший її президент, дійсний член Української Вільної Академії наук США, член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Інституту етнічних студій Модерної Асоціації мов. У громадському житті І. М. Фізер відомий як член Українського Інституту Америки, Українського Музею в Нью-Йорку, член Церковної Ради Української Автокефальної Православної Церкви в Америці, один з ініціаторів заснування духовної семінарії Святої Софії у Бавнд-Бруку, довголітній голова журі Фондації Тетяни й Омеляна Антоновичів.

Народився Іван Фізер 13 червня 1925 р. у м. Мирчі на Закарпатті. У 1945 р. виїхав до Німеччини. Після закінчення Українського Вільного Університету (1949) емігрував до США. Свій докторат у Колумбійському університеті І. М. Фізер розпочав у 1950 р., обравши темою дисертації психолінгвістичну теорію літератури Олександра Потебні, найерудованішого на його думку українського вченого ХІХ ст., і поставивши показати цю теорію як науковий прецедент сучасним теоріям літератури.

Отож науковець Іван Фізер пов’язав з україністикою, ставлячи перед собою велику мету – збагатити українську науку веліть літературознавством сучасними теоретичними парадигмами і методами. Це була амбітна мета на лише тому, що цю тему західне наукове літературознавство ще не розробляло (радянське й поготів), а перш за все тому, що писати у ті роки про Потебню як українського вченого було до певної міри, зухвало. Саме за це зухвальство блискучу працю, завершену в 1950-ті рр., молодий науковець захистив лише в 1960-ті. До речі, одним з опонентів на захисті був Ю. В. Шевельов, професор Колумбійського університету і тоді вже завідувач відділу слов’янського мовознавства. У 1986 р. докторська дисертація І. Фізера “Alexander A. Potebnia’s Psycholinguistic Theory of Literature, A Metacritical Inquiry” в розширеному варіанті вийшла друком у видавництві Гарвардського університету. Ця солідна монографія про О. Потебню як